

О. І. Соскін,
к.е.н., доцент, професор кафедри міжнародної економіки та підприємництва,
Національна академія управління, директор Інституту трансформації суспільства

СТРУКТУРУВАННЯ ЕКОНОМІКИ І МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: АНАТОМІЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

У статті автор аналізує структурний зріз економічного розвитку; обґрунтовує наявність безпосереднього зв'язку між структуруванням економіки країни і моделлю її розвитку; розкриває основні макроекономічні диспропорції та структурні кризи, притаманні Україні; доводить, що досягти відносної макроекономічної рівноваги і конкурентоспроможного розвитку в нашій країні можливо лише за умови структурної реформи; визначає базові підходи до її здійснення.

In this article, the author analyzes the structural features of economic development; proves presence of direct connection between structural organization of a national economy and model of its development; reveals basic macroeconomic disproportions and structural crises characteristic to Ukraine; proves, that the achievement of relative macroeconomic balance and competitive development in Ukraine is possible only under condition of structural reform; determines the basic approaches to its realization.

Ключові слова: модель економічного розвитку, структура економіки, макроекономічна рівновага, структурні кризи, структурна реформа.

Key words: model of economic development, structure of economy, macroeconomic balance, structural crises, structural reform.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економіка будь-якої країни являє собою складну систему, яку утворює взаємопов'язана та взаємозалежна сукупність різних типів структур — відтворювальної, інституціональної, управлінської, секторальної, галузевої, виробничо-технологічної, регіональної, зовнішньоторговельної та ін., дія яких реалізується через багаторівневі соціально-економічні відносини. Економічні структури внутрішньо вибудовуються не тільки за функціональним принципом, а й за принципами володіння та розподілу в певних пропорціях різних ресурсів і є рухливими утвореннями, що можуть змінюватися під впливом низки факторів — як ринкового, так і адміністративного (регулятивного) характеру.

Цілісність економіки й позитивна реалізація потенціалу її росту досягаються лише в тому разі, якщо зазначені структури функціонують злагоджено, на базі економічної моделі розвитку, що відповідає інтересам нації та держави. У випадку ущербності чи хибності обраної країною моделі економіка може втратити стабільність, керуваність і передбачуваність розвитку й входить у такі стани, як розбалансування системи (структур), точки біфуркації, деградація, руйнування, крах. Іншими словами, якщо економіка країни розвивається за моделлю, яка суперечить інтересам більшості громадян і налаштована на задоволення потреб обмеженого кола людей (кланово-корпоративних груп), то слід очікувати відповідної реакції

у вигляді ентропійних тенденцій, що руйнують економічну систему, унеможливають її стійкий та ефективний розвиток.

Таким чином, можна виявити існування глибинного взаємозв'язку між структуруванням економіки і моделлю її розвитку. Аналіз характеру та напрямів цієї залежності має велике значення як із теоретико-методологічної точки зору, так і для вироблення шляхів реструктурування економіки, якщо виникає необхідність зміни економічної моделі країни.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання структурної перебудови економіки були вкрай актуальними й досить активно аналізувалися російськими та українськими дослідниками в часи переходу колишніх радянських республік від адміністративно-командної до ринкової системи господарювання. Теоретичне обґрунтування політики структурних трансформацій економік незалежних країн, що постали після розпаду СРСР, міститься, зокрема, у наукових працях таких учених, як Л.І. Абалкін, О.М. Алімов, О.І. Анчишкін, Д.П. Богиня, Є.Т. Гайдар, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, С.Ю. Глазьев, С.А. Єрохін [1], В. Л. Іноземцев, Б.Є. Кваснюк, К.Т. Кривенко, І.В. Крючкова [2], І.І. Лукінов, Д.С. Львов, А.В. Мартинов [3], Ю.М. Пахомов [4], С.І. Пирожков, А.І. Сухоруков, А.С. Філіпенко, А.А. Чужно, Ю.В. Яковець. Однак попри існування ряду теоретико-методологічних

підходів до здійснення структурної реформи, в Україні склалася і нині існує деформована макроекономічна структура, яка не забезпечує ефективності та конкурентоспроможності розвитку національного господарства, а відтак, потребує кардинальної перебудови на засадах нової моделі економічного розвитку. Ідеться про другий етап структурної реформи, об'єктивні умови для здійснення якого наразі сформувалися в нашій країні. Але відсутність політичної волі у керівництва держави (невизначеність суб'єктивних умов) гальмує процес переходу до якісно нової економічної моделі, без чого втрачається і сенс якісного оновлення структури економіки країни. Слід зазначити, що проблемам формування оптимальної структури економіки й подолання структурних диспропорцій присвятило свої дослідження чимало відомих західних дослідників, як-то Л. Бальцерович, Д. Белл, З. Бжезинський, В.-Б. Занг, Гж. В. Колодко 5, П. Ньюмен, Дж. Сакс, Дж. Стігліц, Дж. Тойнбі та ін. Остання світова фінансово-економічна криза знову підняла на щит питання про необхідність трансформації економічних структур, приведення їх у відповідність до нових вимог, пов'язаних із глобалізаційно-цивілізаційними зсувами, і затребувала вироблення нетрадиційних теоретико-методологічних підходів до здійснення структурних змін.

Мета статті — розкрити органічний зв'язок між структурою економіки та моделлю її розвитку; показати, що модель державно-монополістичного капіталізму, за якою нині розвивається економіка України, не в змозі розв'язати структурні проблеми, що накопичилися у країні; обґрунтувати необхідність проведення структурної реформи в Україні на основі моделі народного капіталізму.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Україні досі не досягнуто показників розвитку виробництва більшості товарів і послуг та споживання основних продуктів харчування значною частиною населення рівня 1990-го року, продовжує зростати диференціація доходів членів суспільства, а відтак, посилюється його соціально-економічна поляризація. Економічне зростання в промисловості України на початку поточного століття здійснюється на структурно-виробничій основі 70-х років минулого століття. На думку багатьох українських учених, зокрема С. Єрохіна, "структурна недосконалість економіки України складалася роками, однак її найбільш руйнівні сили виявилися саме в умовах незалежності та переходу до ринкових відносин. Структура економіки України не відповідає потребам людини, не забезпечує для неї нормальних умов життя" [1, с. 138].

Тож очевидно, що державно-монополістична, кланово-олігархічна модель, яка нині превалює в економіці України, виявилася неспроможною забезпечити ні якісну трансформацію економічної структури, ні її цілісність та внутрішню рівновагу. Ця економічна модель стала підґрунтям для поглиблення т. зв. структурної проблеми, що виявилася, по-перше, у наростанні макроекономічних диспропорцій; по-друге, у викривленні та руйнації різних економічних структур. Про зазначені негативні структурні зсуви (як і про будь-які економічні зміни, у тому числі циклічні) свідчить динаміка основних макроекономічних

Таблиця 1. Основні показники, що характеризують стан економіки та грошово-кредитного ринку України, млн грн.

Період (на початок року)	ВВП	M0	M1	M2	M3
2010	914 720	157 029	233 748	484 772	487 298
2009	948 056	154 759	225 127	512 527	515 727
2008	720 731	111 119	181 665	391 273	396 156
2007	544 153	74 984	123 276	259 413	261 063
2006	441 452	60 231	98 573	193 145	194 071
2005	345 113	42 345	67 090	125 483	125 801
2004	267 344	33 119	53 129	94 855	95 043

Джерело: складено автором за даними Національного банку України [6; 7]
Примітка: грошові агрегати складаються НБУ за методологією МВФ: грошовий агрегат M0 включає готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями; грошовий агрегат M1 — грошовий агрегат M0 та переказні депозити в національній валюті (M1-M0); грошовий агрегат M2 — грошовий агрегат M1 та переказні депозити в іноземній валюті й інші депозити (M2-M1); грошовий агрегат M3 — грошовий агрегат M2 та цінні папери, крім акцій (M3-M2).

показників розвитку української економіки в середньостроковому періоді. Аналіз цієї динаміки дає підстави стверджувати, що нині в Україні порушено макроекономічну рівновагу, яка досягається завдяки підтриманню у стабільному стані низки фундаментальних пропорцій, що формують структуру національної економіки. Одразу зауважимо, що йдеться про відносну рівновагу, оскільки, як справедливо відзначає відомий польський учений Гж. В. Колодко, "полного равновесия никогда достичь не удастся, важно, чтобы этот (социально-экономический. — О. С.) рост был хотя бы относительно уравновешенным. Равновесие должно оставаться там, где оно имеет обоснование — в экономических моделях. В реальности к нему надо стремиться в такой степени, в какой позволяет нам наше знание, но прежде всего — политические условия, в которых приходится действовать" [5, с. 369].

Ми вважаємо, що наразі в Україні деформовано такі основні макроекономічні пропорції, які справляють визначальний вплив на розвиток економіки і значною мірою залежать від моделі, за якою вона функціонує:

— співвідношення між обсягом ВВП та обсягом грошової маси в обігу. Ця класична залежність, яка відповідає закону грошового обігу, введеному К. Марксом, і яку ще ніхто не зміг заперечити, означає співвідношення між потребами господарства в грошах та фактичним надходженням грошей в обіг (ідеться, насамперед, про грошовий агрегат M1, що обслуговує операції з реалізації валового внутрішнього продукту). Якщо ж в обігу більше грошей, ніж потребує господарство, то це призводить до порушення стабільності грошової одиниці, знецінення грошей, а відтак, зниження їх купівельної спроможності. В Україні спостерігається викривлення співвідношення між попитом та пропозицією грошової маси (табл. 1).

Зростання грошової маси в економіці країни не повинно мати хаотичний, кон'юнктурний характер або здійснюватися на вимогу уряду для вирішення поточних фінансових проблем, таких як покриття дефіциту державного бюджету, виплати пенсій та інших видів соціальної допомоги, штучного підвищення мінімальної заробітної плати. Прогнозованості припливу грошей в обіг можна, зокрема, досягти, якщо дотримуватися відомого "Правила МакКаллама" (воно досить докладно описано в економічній літературі);

— співвідношення між грошовими агрегатами на грошовому ринку, тобто структура грошової маси. Уникнути порушення грошового обігу в країні можна в тому разі, якщо між агрегатами підтримується рівновага. В Україні,

як видно із наведених у табл. 1 даних, практично всі компоненти грошової маси зростають, однак її структура є вкрай недосконалою і не відповідає світовим тенденціям. Приміром, питома вага готівки (M0) в нашій країні у 2002 р. становила понад 40% грошової маси, а частка M1 — близько 70%. За вісім років, які відтоді минули, ці цифри в Україні кардинально не змінилися: на початок 2010 р. (див. дані табл. 1) вони дорівнювали відповідно 32,2% і близько 50%. Це свідчить про низький рівень застосування сучасних форм грошової маси, а також недосконалість грошової та економічної системи загалом. У розвинутих країнах питома вага готівки в обігу досягає не більш як 8% M2, тоді як в Україні — 33% (на початок 2010 р.). Як відомо, між грошовим агрегатом M1 і станом розвитку грошової системи країни існує обернена залежність. Надмірна частка іноземної валюти в грошовій масі, значні обсяги готівки в тіншовому обігу, не завжди обґрунтована монетарна політика НБУ перешкоджають наявним грошовим засобам обслуговувати товарообмінні операції, гальмують відтворювальний процес в економіці, порушують баланс між товарною та грошовою масою, що вкрай негативно позначається на розвитку національної економіки в цілому;

— співвідношення між споживанням та нагромадженням, що є головною, визначальною умовою розширеного відтворення. Як відомо, чим більшою є частка валового нагромадження, тим вищими є темпи росту економіки, величина ВВП, а відтак, і обсяг споживання. За офіційними даними, такий показник, як питома вага капіталовкладень (валового нагромадження основного капіталу) у ВВП, в Україні в останні роки стрімко зменшується. За результатами 2007 р., цей показник становив 27,50%, у 2008 — 26,38%, у 2009 — 17,98%, а за 2 кв. 2010 р. — 15,01% ⁷. За такої негативної динаміки внутрішнього інвестування втримати процес відтворення принаймні на досягнутому рівні (не кажучи вже про деклароване зростання економіки) можливо лише в короткостроковій перспективі, причому за наявності двох умов: високого рівня ефективності інвестицій та сприятливої циклічної кон'юнктури. Однак у довгостроковому періоді згорання інвестиційних програм і кредитів, як свідчить досвід багатьох країн, негативно позначається на загальній економічній динаміці, "штовхаючи" економіку спочатку до стагнації, а згодом і до спаду. Тому в Україні, де вже тривалий час бракує інвестиційних ресурсів, у найближчі роки приріст нагромадження основного капіталу має випереджати приріст ВВП не менш як удвічі;

— співвідношення між розвитком і темпами росту наукомістких та видобувних галузей економіки, а також галузей первинної переробки сировини. Зазначена пропорція, а відтак, і структура зайнятості, в Україні викривлена на користь другої групи галузей. Відзначимо, що у структурі промислового виробництва України частка базових низькотехнологічних галузей (електроенергетика, паливна, чорна та кольорова металургія, хімічна і нафтохімічна) в 1991 р. становила 25,6%, а на кінець 2006 р. вона зросла вдвічі — до 51,5% ^[7]. Така динаміка не відповідає ні тенденціям кардинальних змін у галузевій структурі, які відбуваються в розвинутих країнах із кінця ХХ ст., ні сучасним вимогам, викликаним світовою кризою 2008—2010 рр. Ця структурна проблема, що в Україні не вирішується і заганається вглиб десятиліттями, є чи не найсерйознішою системною проблемою, до розв'язання якої має негайно приступити наша держава;

— співвідношення між сировинною і готовою продукцією у структурі експорту, де гіпертрофовано високою є питома вага сировинної складової (в Україні сировинні

галузі забезпечують понад 50% експорту країни, у Росії — 82%). Україна експортує здебільшого продукцію з низьким ступенем обробки, на яку припадає понад дві третини українського експорту. Особливо великою є частка експорту в чорній, кольоровій металургії та хімічній промисловості. Більш як 40% загального обсягу експортних поставок становить продукція металургії, а близько 10% — хімічної промисловості. Частка продукції машинобудування в загальній структурі експорту товарів України дорівнює 14,5%, з яких на електричне устаткування, прилади та оптичні апарати припадає лишень 0,4% експорту товарів. За даними Держкомстату України, у загальному обсязі експорту товарів за січень-липень 2010 р. порівняно з аналогічним періодом 2009 р. збільшилася частка чорних металів — з 26,5% до 30,7%; енергетичних матеріалів, нафти і продуктів її перегонки — з 4,2% до 7,2%; жирів та олій тваринного або рослинного походження — з 4,9% до 5,1%; руд, шлаків та золи — з 3,1% до 4,8%; залізничних або трамвайних локомотивів, шляхового обладнання — з 1,9% до 4,4%; продуктів неорганічної хімії — з 1,7% до 2%. Водночас зменшилася частка експорту механічних машин (котлів, машин, апаратів і механічних пристроїв) — з 7% до 6,5%; електричних машин та устаткування — з 5,2% до 4,7% ^[7];

— розподіл доходів між основними інституціональними секторами економіки, що зумовило утвердження в Україні споживацької моделі розвитку, стало головним чинником зниження економічної, у т.ч. експортної, динаміки;

— співвідношення між темпами росту заробітної плати, продуктивності праці та ВВП. Зрозуміло, що темпи росту заробітної плати в економіці країни мають кореспондуватися із відповідним зростанням продуктивності праці. В Україні ж упродовж останніх 10 років це співвідношення порушено. Зокрема, за даними Конфедерації роботодавців України, у 2000—2009 рр. середньорічні темпи приросту реальної заробітної плати становили 19,2%, а темпи приросту продуктивності праці — 7,2%, тобто в 2,7 разу нижче. В Україні частка оплати праці у ВВП, за результатами 2009 р., сягнула 54% ВВП (у 2000 р. — 42,3%, у 2005 р. — 49,1%), тоді як у країнах ЄС вона відповідно зменшується на користь валового прибутку компаній ^[8]. Водночас слід зазначити, що в період фінансової кризи спостерігається падіння доходів населення, але цей процес у 2008—2009 рр. відбувався повільніше, ніж спад економіки країни в цілому;

— внутрішні фінансові пропорції: співвідношення між доходами та державними витратами Держбюджету країни; дохідною і витратною частинами Пенсійного фонду, НАК "Нафтогаз України"; між обсягами грошових витрат населення та його доходами, що фіксуються офіційною статистикою (передусім через існування надмірного тіншового сектора економіки та великого обсягу готівки поза банками).

Відхилення основних макроекономічних пропорцій від стану рівноваги спричиняє значні ризики фінансових втрат у всіх інституційних секторах економіки. Окрім того, спотворення пропорцій розподілу ВВП призводить до зростання заборгованості держави та стримування розвитку національної економіки в цілому. Великий дисбаланс на макроекономічному рівні викликає підвищення цін і видатків, а також зростання дефіциту державного бюджету. Подібні процеси ми спостерігаємо в Україні постійно.

Особливість (і драматизм) сучасного етапу розвитку української економіки (а він, вочевидь, відповідає фазі "Б", або спаду кондратьєвського циклу) полягає в тому,

що вищеназвані диспропорції, які вже накопичилися в нашій країні до критичної маси, наклалися на процес поглиблення внутрішніх структурних та секторальних криз, а також збіглися у часі з початком "структурної кризи у світ-системі". За висновком Еммануїла Валлерстайна, "поєднання трьох чинників — масштабів "типової" кризи, зростання витрат виробництва та додаткового системного тиску, викликаного стрімким економічним зростанням у Китаї (та в Азії загалом), — означає, що світ-система вступила в період структурної кризи. Її внутрішня динаміка значно відхилилася від положення рівноваги, і коливання її станів набули величезних масштабів. Від цього моменту ми знаходимося в точці біфуркації системного процесу. На порядку денному тепер не стоїть питання: яким чином капіталістична система повернеться до попереднього порядку речей та поновить свій рух уперед? Ключовим тепер є інше: що прийде на зміну нинішній системі? Який саме порядок народиться із цього хаосу? [9]. Подібні питання є актуальними нині не тільки для світ-системи загалом, а й для більшості країн світу — тих, що потрапили у вир кризи, тих, що досі не здійснили ринкових трансформацій, й тих, де поєднано обидва стани (до таких країн належить і Україна).

Структурні кризи як на національному, так і на світовому рівні, на відміну від циклічних криз перевиробництва, зазвичай проявляються у змінах не загальної економічної кон'юнктури, а кон'юнктури та динаміки розвитку окремих галузей, сфер або секторів економіки. Якщо ж структурними кризами охоплена лівова частка економічного простору країни, то вони можуть справляти глибокий негативний вплив на розвиток національної економіки в цілому, причому впродовж тривалого часу.

Комплексний аналіз стану й динаміки економічних процесів в Україні дають підстави стверджувати, що нині всі сектори нашої економіки переживають структурні кризи, які посилюються і яскраво виявилися на поверхні під впливом світової фінансово-економічної кризи 2008—2010 рр. На тлі загальної кризи відтворювального процесу руйнівні кризові тенденції охопили фінансово-грошовий, промисловий, будівельний, енергетичний, соціально-демографічний, підприємницький сектори. Однак ці негативні явища, до яких привертала увагу економісти, фактично починаючи з 2003 р., державною владою зазвичай замовчувалися та ігнорувалися, що не давало змоги виробити реальні шляхи виходу з кризи. Натомість для того, щоб утримати ситуацію під контролем, державний менеджмент вдавався до ручного керування, використовуючи адміністративно-бюрократичні, позаекономічні, директивні важелі впливу.

У другій половині 2004 р. структурні кризи в країні загострилися й переросли в тотальну системну кризу, котра закінчилася листопадово-грудневою (помаранчевою) політичною (надбудовною) революцією. Генеза та параметри вищеназваних криз, які вирували в Україні, були докладно досліджені нами в кількох аналітичних матеріалах [10]. У 2005—2010 рр. економіка країни не тільки не набула позитивної динаміки розвитку, а й погіршила раніше досягнуті показники. Основна причина такого становища, як стверджують експерти, полягає в тому, що українська влада не спромоглася (через брак професіоналізму, політичної волі чи корупційну налаштованість) стати на шлях викорінення причин структурних криз і здійснення всеосяжних структурних трансформацій, натомість зосередивши свою діяльність на розв'язанні поточних економічних деструкцій.

Відновити економічну стабільність у країні та привести до стану рівноваги різнопланові структури, що фак-

тично становлять "становий хребет" національної економіки України, можливо лише на базі якісно нової моделі економічного розвитку, яка спрямована на гармонізацію розподілу доходів між державою, господарськими суб'єктами і громадянами. На наше переконання, такою моделлю є модель народного капіталізму. Світовий досвід показує, що економіки тих країн, що розвиваються за цією моделлю (Швейцарія, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Скандинавські країни, Польща, Словаччина та ін.), виявилися здатними доволі швидко адаптуватися до нових викликів, усунути розбалансованість господарських структур і фундаментальних економічних пропорцій, спричинену кризою, проводячи, зокрема, політику фіскальної консолідації та оптимізації системи соціального забезпечення, суттєво зменшуючи державні витрати та дефіцит бюджету. Фактично зазначеним країнам не знадобилося на цьому етапі вдаватися до здійснення фундаментальної реструктуризації економік, бо модель їх розвитку генетично здатна до структурних змін.

Подібної думки дотримується і ряд відомих українських учених. Наприклад, І.В. Крючкова абсолютно справедливо зазначає, що "ринкова система в інституційно розвинених країнах найбільш сприятлива для структуроутворення економічної архітектоники як на макро-, так і на мікрорівні, що дозволяє економіці, не дивлячись на постійні шоки (включаючи інноваційні), швидко відновлювати гармонізовані структурні матриці та рівновагу, а отже, ефективно її функціонування. І навпаки, централізована система управління із сильним державним втручанням у структурні процеси із створенням значних відхилень від параметрів гармонійних матриць блокували потенціал розвитку та знижували його ефективність, що посилювало внутрішній системний конфлікт і рано чи пізно мало призвести до трансформації" [2].

Виникає питання: чи може Україна усунути структурний диспаратет в економіці та забезпечити її принаймні помірне зростання, виходячи тільки з ринкових вимог, тобто на основі кардинальних зсувів у обсягах попиту і пропозиції та зміни конкурентних переваг на національному і світовому ринках? Іншими словами, чи може в Україні, де основні економічні процеси здійснюються в рамках моделі державно-монополістичного, кланово-корпоративного капіталізму, відбутися збалансування макро-економічних пропорцій на основі самоорганізації та саморозвитку ринків? Звичайно, ніхто не заперечує, що саморозвиток — вирівнювання економічної структури на основі ринкових законів, тобто в результаті коливань у нормі прибутку й переливу капіталу, робочої сили та підприємницького ресурсу із галузей і секторів, що втрачають попит та дохідність, у ті, що демонструють їх зростання, — це досить ефективна за певних умов форма трансформаційного процесу. Наприклад, такий шлях у 1980-ті роки обрала Великобританія, яка переважно поклатася на вимоги ринку й пасивне державне втручання. Однак, як свідчить світовий досвід, еластично підігнати економічну структуру під виклики часу, йдучи винятково таким шляхом, досить складно і довго (а здійснювати технологічну модернізацію галузей — узагалі безперспективно). До того ж він супроводжується значними соціальними витратами й уповільненням темпів росту ефективності виробництва.

Зрозуміло, що в Україні, де відбулося порушення основних макроекономічних пропорцій і накопичилися численні структурні кризи, навряд чи можливо досягти відчутного ефекту в процесі реструктуризації економіки (а не просто спрощення чи вдосконалення структур), якщо "пливти на ринкових хвилях". Очевидно, що в нинішній

ситуації потрібно, і якомога швидше, задіяти державні централізовані важелі управління та державне планування міжгалузевого (міжсекторального) переливу ресурсів, а також створити найпотужніші стимули активної участі бізнесу для здійснення повномасштабної структурної трансформації. І її неможливо здійснити через упродовження окремих заходів або ініціатив — необхідно розробити спеціальну концепцію та програму її впровадження на засадах нової економічної моделі. Відкладати зусилля зі структурної перебудови економіки на майбутній період є неприйнятним, оскільки це позбавить нашу країну передбачуваного стійкого загальноекономічного підйому.

На наш погляд, змінити архаїчну, деформовану структуру української економіки можна впродовж 10—15 років, якщо цей процес буде, по-перше, свідомо організований і керований; по-друге, враховуватиме новітні ринково-кон'юнктурні зсуви; по-третє, буде спрямований на усунення з економічного поля кланово-корпоративних структур та всілякий розвиток малого і середнього бізнесу, що відповідає засадам моделі народного капіталізму.

Однак, сьогодні на рівні держави не спостерігається реальних кроків у цьому напрямі. Як бачимо, економічне зростання планується забезпечити переважно завдяки виконанню двох блоків заходів.

1. Використання інструментів фіскальної та бюджетної політики країни, серед яких: скорочення соціальних програм, посилення податкового навантаження на приватний сектор (насамперед, на малий і середній бізнес), збільшення цін на енергоносії та продукти харчування, підвищення комунальних тарифів тощо. Однак слід відзначити, що теза про те, що фіскальна політика справляє сталий вплив на економічне зростання, у розробках багатьох західних економістів (наприклад, Eicher and Turnovsky, 1999; Howitt, 2000; Dalgaard and Kreiner, 2003) заперечується. Хоч фіскальні засоби мають неабияке значення і часто застосовуються в перехідні періоди розвитку, однак у довгостроковому періоді вони не в змозі забезпечити економічного зростання [12]. Якщо не включити в модель реформ, у тому числі структурних, такі фактори, як інвестиції в людський капітал та технологічні інновації, вони не матимуть тривалого ефекту.

2. Поглиблення співпраці з Росією і залучення російського капіталу для розвитку промислового та інфраструктурного секторів. Ми досі не можемо відмовитися від спокуси обрати східний вектор інтеграції — приєднатися до євразійського економічного простору, ядром якого є Росія. При цьому чомусь ігноруються ті факти, що: 1) ця країна проводить стосовно України неокolonіальну економічну політику; 2) частка українсько-російської торгівлі в зовнішноторговельному обороті України постійно зменшується. Наша країна завжди мала дефіцит у торгівлі з Росією. Наприклад, у 2004 р. він дорівнював \$5,069 млрд, у 2005 — \$4,717 млрд, і за наступних 10 років радикально не зменшився. Сьогодні (за січень-липень 2010 р.), за даними Державного комітету статистики України, дефіцит зовнішньої торгівлі товарами України з РФ становить \$4,291 млрд [12]. Очевидно, що європейський ринок для України є привабливішим, ніж російський.

Традицією економічної політики України стало вироблення заходів для розв'язання поточних проблем ("страна малых дел" — за висловом Пахомова Ю.М. [4, с. 6]), а не нових стратегій та програм, розрахованих на десятиліття. Що ж стосується реструктуризації економіки, то її не можна здійснити легко і швидко — цей процес належить до рангу стратегічних. Утім, у Програмі економічних реформ України, прийнятій Урядом на п'ять найближ-

чих років (2010—2014 рр.), узагалі не згадується про необхідність чи початок здійснення структурної реформи, структурних змін або принаймні усунення структурних диспропорцій в економіці країни. У Документі йдеться лише про технологічну модернізацію деяких секторів та оптимізацію структури деяких галузей і державних монополій, а не про реструктуризацію економіки загалом. Наприклад, пропонується оптимізувати структуру держсектора і зменшити до 2014 р. його частку у ВВП з 37% до 25—30%, збільшити частку інноваційно активних промислових підприємств з 10,7% до 25% (незрозуміло, у яких галузях це можливо? — О.С.), провести секторальні реформи й адаптацію законодавства та практики до норм ЄС у рамках створення зони вільної торгівлі з Євросоюзом (чому тільки для цих товаровиробників, а не для всіх? — О.С.), скасувати пільги для окремих галузей промисловості (для яких саме? — О.С.), реформувати структуру вугільної галузі з метою залучення інвестицій до кожного сегмента (видобуток, транспортування, зберігання, розподіл); створити конкурентне середовище на ринку послуг ЖКГ (чому не на всіх ринках? — О.С.), реструктуризувати до 2014 р. НАК "Нафтогаз" та Укрзалізницю [14, с. 44].

Окрім того, віце-прем'єр-міністр України Б. Колесніков у своєму виступі на 7-му щорічному форумі "Ялтинська європейська стратегія" (YES) 2 жовтня 2010 р. заявив, що модернізація України проводитиметься за трьома напрямками: 1) розвиток ділової інфраструктури на Сході України, що передбачає модернізацію аеропортів та будівництво нових злітно-посадкових смуг із високою пропускнуною спроможністю, а також будівництво виставкових центрів і конгрес-центрів світового рівня; 2) розвиток сільського господарства у Центральній Україні; 3) розвиток туристичної інфраструктури в Західній Україні та Криму [15].

Перелік цілей, що міститься у вищезгаданій Програмі економічних реформ України, а також останні заяви керівництва Кабінету Міністрів свідчать про відсутність системного підходу до структурних перетворень в економіці України та превалювання галузевого підходу до здійснення модернізації країни. Звичайно, цей (галузевий) підхід не варто цілком відкидати. За певних умов він є прийнятним і, до речі, активно використовується розвинутими країнами. Франція, наприклад, формує економічну політику в галузі структурної перебудови економіки, базуючись на теорії економічної рівноваги та суспільного оптимуму французького економіста неоліберального напрямку Моріса Алле, удостоєного в 1988 р. Нобелівської премії з економіки. Останній сформулював певні правила, за якими варто здійснювати подібні перетворення, зокрема Франція як неконкурентоспроможна на окремих ринках країна мусить згортати слабкі галузі виробництва й розвивати ті, що забезпечують зростання експорту; держава має відігравати активну роль у нарощуванні потенціалу внутрішнього ринку, стимулюючи вкладення інвестицій у конкурентоспроможні галузі.

Але чи є прийнятним такий підхід для України, яка перебуває в лещатах традиційних структур, що фактично "завалилися", та в ізоляції від західних ринків? Очевидно, що вироблення окремих моделей розвитку та фінансового регулювання для кожної галузі чи навіть сектора економіки не дасть синергетичного ефекту і не вирішить фундаментальної проблеми — виправлення деформованої економічної структури, яка наразі унеможлиблює розквіт у країні тих галузей і секторів економіки, які відповідали б світовим ринковим вимогам та формували стабільні джерела її зростання в довгостроковому періоді.

ВИСНОВКИ

Для того, щоб досягти відносної макроекономічної рівноваги, вирівняти деформовані структури, запобігти подальшому поглибленню структурних криз і переростанню їх у системну кризу Україні необхідна серйозна структурна реформа, яка має здійснюватися на засадах якісно нової економічної моделі — моделі народного капіталізму. Це потребуватиме одночасного проведення загальносистемних та секторних інституціональних реформ, у тому числі й адміністративно-територіальних. Кінцевою метою такої трансформації повинно стати формування у країні потужного середнього класу — основи української національної буржуазії.

Структурна реформа має здійснюватися в Україні на таких базових засадах:

- запровадження універсальних ринкових механізмів функціонування для всіх галузей та ринків (у тому числі й механізмів збуту і ціноутворення), а не тільки ринків вугільної продукції чи ЖКГ;

- дерегуляція бізнесу та створення відкритого, прозорого конкурентного середовища в усіх сферах виробництва і послуг, а не в окремих економічних секторах чи галузях;

- демонополізація економіки в цілому;

- розвиток інноваційної сфери, високотехнологічного сектора промисловості та матеріальних послуг, венчурного бізнесу;

- створення правової інфраструктури власності, яка забезпечила б входження всіх громадян у систему економічних відносин капіталістичної системи.

Створивши сприятливе середовище для національного виробника, особливо для малого та середнього бізнесу, можна істотно збільшити економічний потенціал нашої держави, підвищити рівень заможності населення. Підтримання процесу структурних реформ в активній фазі має досягатися шляхом відповідного впливу інструментів макроекономічної політики (бюджетний перерозподіл коштів, зміна податкового навантаження, надання субвенцій, трансфертів, преференцій, коригування валютного курсу та ін.) на грошовий, фінансовий і валютний ринки країни.

Упровадження такого підходу, що повною мірою відповідає основним цілям та положенням моделі народного капіталізму, яка є органічно і ментально прийнятною для України, дасть змогу сформувати структуру національної економіки, адекватну вимогам внутрішнього ринку та світовим трендам.

Утім, за здійснення структурної реформи в нинішній все ще кризовий період ратують не всі представники владної еліти. Більшість із них виступає за зосередження зусиль на відновленні високих темпів економічного росту. Однак, як правильно зазначає російський учений А. Мартінов, аналізуючи аналогічні проблеми відносно Росії, нинішні реалії вимагають проведення "более активной политики в отношении будущего экономического развития страны. Да, финансовое регулирование может обеспечить длительную экономическую стабильность, прежде всего, выражающуюся в приемлемом уровне инфляции и относительно высокому обменному курсу рубля. Однако разрешение долгосрочных проблем развития экономики и, в первую очередь, обеспечение ее должной конкурентоспособности на мировой арене при таком политическом курсе явно не предвидится" [3]. Очевидно, що в Україні також непринятною є позиція відкладення структурних перетворень і всебічної технологічної модернізації на майбутній період, коли економіка набуде стійкої позитивної динаміки.

Наразі, на мій погляд, слід переорієнтуватися з незрозумітого російського ринку, який до того ж дедалі більше закривається та ізолюється від України, на більш перспективні ринки. Потрібно шукати нові лакуни споживчого попиту і спиратися на ті структури, які допоможуть українському бізнесу вийти на ці ринки. Головне — не оглядатися на інтереси інших гравців, а швидко рухатися, випереджаючи конкурентів, — це закон успіху в існуючому світі.

Література:

1. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): наукова монографія / С.А. Єрохін. — К.: Світ Знань, 2002. — 528 с.
2. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України: монографія / І.В. Крючкова. — К.: Наукова думка, 2004. — 319 с.
3. Мартынов А. Россия перед выбором (альтернативы системной трансформации) / А. Мартынов. — М.: Изд-во Современного гуманитарного университета, 2009. — 265 с.
4. Пахомов Ю.Н. Основные задачи формирования посткризисной модели развития экономики Украины / Ю.Н. Пахомов // Економічний часопис-XXI. — 2010. — № 1—2. — С. 3—6.
5. Колодко Гжегож В. Мир в движении: пер. с пол. Ю. Чайникова / Г.В. Колодко. — М.: Магистр, 2009. — 575 с.
6. Основні показники, що характеризують стан грошово-кредитного ринку // Офіційний сайт НБУ. Електронний ресурс: http://bank.gov.ua/Fin_ryn/Pot_tend/index.htm; <http://bank.gov.ua/Statist/sfs.htm>
7. Офіційний сайт Держкомстату України: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Роботодавці: темпи зростання заробітної плати не можуть перевищувати темпи приросту продуктивності праці та ВВП // Офіційний сайт Конфедерації роботодавців України, 30.06.2010 р. Електронний ресурс: <http://www.confed.org.ua/presscentre/news/1659.html>
9. Wallerstein I. Structural crises / Immanuel Wallerstein // New Left Review 62, March-April 2010.
10. Соскін О. П'ять структурних криз в Україні, або про міфічні успіхи Уряду у 2003 році // Економічний часопис-XXI. — 2004. — № 4. — С. 3—7.
11. Соскін О. Економіка України: причини повернення та шляхи подолання структурних криз // Економічний часопис-XXI. — 2005. — № 5—6. — С. 3—8.
12. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за січень-липень 2010 року // Офіційний сайт Держкомстату України. Електронний ресурс. — http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/ztt/ztt_u/ztt0710_u.htm
13. Norman Gemmell, Richard Kneller and Ismael Sanz. Tax composition and economic growth in OECD countries, February 2007: <http://campus.usal.es/~XVEEP/PAPERS/V1S4/XVEEP-12%20GEMMELL%20ET%20AL.pdf>
14. Програма економічних реформ України на 2010—2014 рр. // Офіційне Інтернет-представництво Президента України Електронний ресурс: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
15. Модернізація України проводитиметься за трьома напрямками // Матеріали щорічного форуму "Ялтинська європейська стратегія" (YES), 02.10.2010 р. Електронний ресурс: http://www.yes-ukraine.org/ua/events.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=1010

Стаття надійшла до редакції 22.10.2010 р.